

François Lyotard

Če lahko mislimo brez telesa*

On

Vi, filozofi, postavljate vprašanja brez odgovorov, ki morajo takšna tudi ostati, če naj zaslužijo oznako filozofska. Rešeno vprašanje je po vašem mnenju le tehnično. Bilo je le tehnično. Le imeli so ga za filozofskega. Lotite se naslednjega, ki je videti povsem nerešljivo in kot da se bo lahko upiralo vsakemu osvajalskemu poskusu doumevanja. Ali pa, kar je isto, razglasite, da je bilo prvo vprašanje rešeno, ker je bilo slabo zastavljeno. Pripisujete si posebno pravico, da ohranite nerešeno, se pravi dobro zastavljeno, vprašanje, ki ga je bila tehnika v veri, da ga je rešila, v resnici le nepravilno obravnavala. Rešitev je za vas iluzija, pregrešek zoper poštenost, ki smo jo dolžni biti ali kaj vem, kaj. Naj živi vaša potrpežljivost. S to nejevero lahko vedno zdržite. Vendar ne bodite presenečeni, če boste z vztrajanjem pri nerešljivosti dolgočasili bralca.

Pa ne gre za to. Medtem se sonce stara. Čez 4,5 milijarde let bo eksplodiralo. Preživelo je že približno polovico svojih let. Je kot človek pri štiridesetih, ki naj bi upal, da jih bo dočakal osemdeset. Z njegovim koncem bo konec tudi vaših nerešljivih vprašanj. Morda bodo vse do konca ostala neodgovorjena in brezhibno obravnavana, toda potem zanje ne bo več mesta, na katerem bi jih zastavili, ne bodo več imela kje biti. Vi pojasnjujete: čistega in preprostega konca česarkoli ni mogoče misliti, saj

** Esej je nastal po zvočnem zapisu seanse na seminarju, ki je novembra 1986 potekal na **Graduirtenkollegu** Univerze v Siegnu v Nemčiji. Besedilo je bilo kot uvodni esej vključeno v zbornik krajših besedil J.- F. Lyotarda: **Nečloveško, pomenki o času (L'inhumain, Causeries sur le temps, Galilée, Pariz 1988)**, od koder je bilo tudi prevedeno.*

je konec meja, da bi dojeli mejo, pa je treba biti na obeh njenih straneh. Kar pomeni, da se mora tisto, kar je končano, nadaljevati v mislih, da bi ga lahko razglasili za končano. To resda drži za meje mišljenja. Toda po sončevi smrti ne bo več mišljenja, s katerim bi lahko vedeli, da je to bila smrt.

To je po mojem mnenju edino resno vprašanje, ki je danes zastavljeno človeštvu. Spričo tega vprašanja se mi zdi vse drugo nepomembno. Vojne, spori, politične napetosti, mnenjska gibanja, filozofske razprave, celo strasti, vse je že mrtvo, če mora ta zaloga neskončnosti, iz katere zdaj črpate energijo za odlaganje odgovorov, oziroma če mora misel kot iskanje navsezadnje umreti s soncem. Morda smrt ni prava beseda. Toda ta neizbežna bodoča eksplozija je, kot bi tisto, kar se v vaših očeh mišljenja zmeraj pozablja, te oči predčasno naredilo posthumne, nepomembne. Govorim o prepovedanem vašega pisanja, o materiji. O materiji kot o urejenosti energije, ki neprestano nastaja, se razgrajuje in spet nastaja. Na ravni delcev in/ali kozmičnega, seveda. Ne govorim o dobrem starem zemeljskem svetu, o dobri transcendentni imanenci misli njenim predmetom, ki je analogna razmerju med očesom in vidnim ali *habitusom* in *situsom*. V 4,5 milijarde letih smrt vaše fenomenologije, vaših utopičnih politik, in nikogar, da bi pozvaljal v slovo, nikogar, da bi slišal donenje zvonov. Prepozno, da bi razumeli, da se je vaše strastno, brez-krajno vpraševanje vedno opiralo na "duhovno življenje", za katerega bi se navsezadnje skazalo, da je skrivoma bilo le oblika zemeljskega življenja. Duhovno, ker človeško, človeško, ker zemeljsko, na Zemlji najbolj živih med živimi. Obzorje mišljenja, njegovo usmeritev, neskončno omejenost in konec brez konca, ki ga predvideva, vse to si mišljenje izposoja in dolguje telesni, čutni, čustveni in kognitivni izkušnji nekega zelo sofisticiranega, a zemeljskega bitja.

Ko bo Zemlja izginila, bo konec mišljenja, to izginotje pa bo ostalo povsem nemišljeno. Izničilo se bo samo obzorje in vaša transcendenca v imanenci. Če je smrt kot meja najodličnejši zgled tega, kar se izmika in odlaga, in s tem tudi to, s čimer ima mišljenje konstitutivno opraviti, je ta smrt še vedno le življenje duha. Smrt sonca pa je smrt duha, ker je smrt smrti kot duhovnega življenja. Če nič ne preživi, ni izmenjave ne odlaganja. To izničenje je povsem drugačno od tistega, o katerem govorite, ko na dolgo končujete razpravo o "naši" smrti, tisti, ki je del zastavka mislečih živih. Sicer pa je izničenje preveč patetično. Prišlo bo do spremembe v stanju materije, se pravi do spremembe oblike energij. Ta sprememba zadostuje za razveljavitev vsake anticipacije poeksplozijskega časa. Politično-pripovedni romani slikajo hladno puščavo človeškega sveta po atomski vojni. Sončeva eksplozija ne bo taka kot človeške vojne. Za seboj ne bo pustila izpraznjenega, dehumaniziranega človeškega sveta in

vsaj enega samega samcatega preživelega, da bi pričal o tem, kar bo ostalo, in to zapisal. Dehumanizirano je še zmeraj človeško, umrlo človeško, ki ga je še mogoče misliti, ker gre za smrt v človeškem, misli doumljivem smislu. V ostanku, ki bo ostal po eksploziji sonca, pa ne bo niti enega človeka, niti enega živega bitja, zemeljskega, razumnega, čutnega in čustvenega bitja, ki bi lahko pričalo o eksploziji, ker bo zgorelo skupaj s svojim zemeljskim obzorjem.

Recimo: tla, Husserlova *Ur-Erde*, se razpršijo v vročini in v oblakih materije. Kot materija Zemlja ni prav nič izvorna, saj je izpostavljena spremembam stanja, ki prihajajo iz večje oddaljenosti ali večje bližine kot ona, spremembam materije, energije in zakonov njenega spreminjanja. *Erde* je razporeditev materije energije. Ta razporeditev je prehodna, za nekaj milijard let, o tem razpravljamo. Lunarnih let. Prav malo v vesoljskem trajanju. Sonce, naša Zemlja in vaše misli ne bodo bili drugega kot krčno stanje energije, trenutek vzpostavljenega reda, nasmeh materije v nekem koncu vesolja. Vi, nejeverneži, mu verjamete, vse preveč verjamete temu nasmehu, tajni povezavi stvari z mislijo in smotnosti vsega. Tako kot ves svet boste žrtev stabiliziranih razmerij reda v tem kotu, zapeljani od tega, kar imenujete narava, kongruenca duha in stvari, ki bi ji Claudel rekel spoznanje, Merleau-Ponty *khiasma* obzorja in očesa, banja, v kateri se kopa duh. Eksplozija sonca, že misel nanjo, bi vas morala predramiti iz tega navdušenja. Poglejte, dogodek skušate misliti v njegovem *quod*, v pričakovanju "Zgodi se, da" pred vsakim *quidditas*. Mar ne? Toda pritrdili mi boste, da je eksplozija sonca *quod* sam, saj nobeno kasnejše pripisovanje ni možno. Kar Epikur pravi o smrti, bi moral prihraniti le za to smrt: Z njo nimam nič, kajti ko pride, me ni, in ko sem, ni nje. Človeška smrt je vključena v življenje človeškega duha. Sončna smrt implicira nepopravljivo izključujočo ločitev med smrtjo in mišljenjem: če smrt, potem ni mišljenja. Negacija brez ostanka. Ni sestva, ki bi se osmislilo z njo. Čisti dogodek, katastrofa. Vsi dogodki in katastrofe, ki jih poznamo in skušamo misliti, bodo le njen blede simulaker.

Toda ta dogodek je neizogiben. Z njim se seveda lahko ne ubadate in ostajate v duhovnem življenju ter tuzemski pojavnosti. Kot Epikur lahko porečete: Dokler je ni, sem in nadaljujem filozofiranje v mlačnem naročju skrivnega sporazuma človek-narava. A vendarle z žalostno skrito mislijo: Po meni potop. Potop materije. Priznajte, da je neskladje naše misli s klasično in moderno mislijo Zahoda veliko: očitnost, da ni nikakršne narave, ampak le materialna pošast iz D'Alembertovih sanj, *chôra* v Timaju. Narava je bila naš sogovornik v stvareh. Materija nam ne zastavlja nobenih vprašanj in ne pričakuje nobenih odgovorov. Ignorira nas. Naredila nas je, kot sicer dela telesa: po naključju in svojih zakonih.

Ali pa skušate prehiteti polom, ga preprečiti z njegovimi lastnimi sredstvi, se pravi z zakoni spreminjanja energije. Odločite se, da boste sprejeli izziv več kot verjetnega uničenja sončevega reda in svojega mišljenja. V tem primeru je edina in povsem jasna naloga že davno začeta: simulirati življenjske razmere in mišljenje tako, da bo po spremembi stanja snovi, kakršna je eksplozija, mišljenje ostalo materialno možno. To je edini zastavek vseh današnjih tehnoloških raziskav od dietetike, nefrofiziologije, genetike in sintetičnih tkiv do fizike delcev, astrofizike, elektronike, informatike in atomskih jeder. In to ne glede na bližnje zastavke: zdravje, vojno, proizvodnjo, komunikacije v prid človeškemu, kot pravijo.

Veste, tehnika ni človeški izum. Prej nasprotno. Antropologi in biologi priznavajo, da je tudi živ organizem, celo preprost, na primer močelka, majhna alga, sintetizirana s pomočjo svetlobe ob robu mlake pred nekaj milijoni let, že tehnična naprava. Tehnika je katerikoli materialni sistem, ki informacijo, potrebno za svoje preživetje, filtrira, jo beleži in obdeluje in ki izhajajoč iz urejevalnega procesa inducira ravnanja, se pravi posege v svoje okolje, ki mu omogočajo vsaj nadaljevanje. Človeško se po naravi ne razlikuje od takšnega predmeta. Njegova naprava za zapopadanje dejstev ni nič posebnega v primerjavi s tisto, ki jo imajo druga živa bitja. Res pa je, da je, kar zadeva informacije, vsejed, njegov urejevalni sistem (kode in pravila obravnave) je bolj razločevalen, njegova zmožnost skladiščenja večja. Predvsem pa je opremljen s simboličnim sistemom, ki je semantično in sintaktično arbitraren, kar ga dela bolj neodvisnega od neposrednega okolja, in rekurziven (Hofstadter), kar mu omogoča, da se nanaša ne le na informacije, temveč tudi na način, na katerega jih obravnava, se pravi na samega sebe. Potemtakem lahko tudi svoja lastna pravila obravnava kot informacije in vpeljuje drugačne načine njihove obravnave. Skratka, je živa organizacija, ki ni le kompleksna, temveč, če smem reči, repleksna. Po sami sebi lahko poseže kot po okolju, tako kot v medicini, tako kot smotrna dejavnost poseže po organu in refleksija (mislim tako na estetsko kot na spekulativno refleksijo) poseže po predmetu. Lahko se celo odmakne od same sebe ter tako kot logika in matematika upošteva le svoja pravila obravnavanja. Druga meja te simbolične rekurzivnosti je nujnost, da, ne glede na to, kakšna je metaraven njenega delovanja, hkrati ohrani uravnavanja, ki ji zagotavljajo preživetje v danem okolju. Mar ni natanko to tisto, kar utemeljuje vašo transcendenco v imanenci? Toda doslej je to okolje zemeljsko. Preživetje misleče organizacije pa zahteva takšne izmenjave z okoljem, da se bo lahko v njem nadaljevalo to, kar imenujemo človeško telo. To velja tudi za metadelovanje v najodličnejšem smislu, kakršno je filozofsko razmišljanje. Da bi lahko mislili, moramo vsaj dihati, jesti itd. Treba je nadaljevati "preživljanje".

Telo lahko razumemo kot *hardware* zapletenega tehničnega dispozitiva, ki je mišljenje. Brez njegovega dobrega delovanja so nemožne vaše zapletene operacije, metaregulacije moči tri ali štiri, nadzirane deregulacije, ki si jih tako želite. Vaša filozofija konca brez konca, nesmrtna smrti, neskončne razlike in nedoločljivega je le izraz, morda najodličnejši izraz, same metaregulacije. Kot bi se nanašala nase kot meta-. Prav, toda ne pozabite, da izvira sposobnost spreminjanja referenčne ravni le iz simbolne in rekurzivne moči govornice. Slednja pa je le najbolj kompleksna oblika "spominov" (živih in mrtvih), ki uravnavajo vsa živa bitja in iz njih delajo tehnične predmete, ki so okolju bolj prilagojeni od mehanskih tvorb. Drugače povedano, vaša filozofija je možna le, ker je materialna celota, imenovana "človek", opremljena z zelo sofisticirano logično strukturo. Toda tudi ta *software*, ta človeška govornica, je odvisen od stanja *hardware*. Ta pa bo izginil v sončni eksploziji in v ogenj potegnil filozofsko in vsa druga mišljenja.

Problem tehnološkega se torej glasi: temu *softwaru* je treba zagotoviti *hardware*, ki bo neodvisen od razmer zemeljskega življenja.

To pomeni: omogočiti misel brez telesa, ki se bo ohranila po smrti človeškega telesa. Za to ceno bo o eksploziji še naprej mogoče misliti in bo sončeva smrt le ena izmed smrti, kakršne že poznamo. Zmožnost mišljenja brez telesa je pogoj za razmišljanje o smrti teles, sončnih, zemeljskih, in od telesa neločljivih misli.

Toda brez telesa v natančno določenem smislu: brez kompleksnega živega zemeljskega organizma, znanega pod imenom človeško telo. Ne brez *hardware*, očitno.

Rešitev je torej načeloma zelo preprosta: izdelati je treba *hardware*, ki bo v nezemeljskih razmerah sposoben "hraniti" vsaj tako kompleksen *software*, hočem reči replksen, kakršni so sedanji človeški možgani. To seveda pomeni: najti za to "telo" "hrano", ki nima nič več opraviti z biokemičnimi sestavinami, sintetiziranimi na zemeljskem površju s pomočjo sončne energije. Ali pa to pomeni biti sposoben sprožiti te sinteze povsod drugod in ne samo na Zemlji. V obeh primerih je treba torej izdelati *hard*, ki bo lahko vzdrževal naš *soft* ali njegov ekvivalent, ta pa se bo ohranjal le s pomočjo energetskih virov, ki so na voljo v vesolju.

Celo nevednežu, kot sem jaz, je jasno, da povezava jedrskega, elektronskega, fotonskega in informatičnega odpira pot h graditvi tehničnih predmetov, ki ne bodo imeli le fizične, ampak tudi kognitivno zmogljivost in bodo "črpali" (se pravi odbirali, obdelovali in porabljali) energije, potrebne za delovanje, v oblikah, splošno razširjenih v vesolju.

Toliko o *hardu*. Kar zadeva *soft*, s katerim morajo biti ti stroji opremljeni, je predmet raziskav, ki se ukvarjajo z umetno

inteligenco in polemik, ki jih spremljajo. Vi, filozofi, pisatelji, umetniki, ste se prenačljeno norčevali iz klavnih sposobnosti, ki jih ima sedanji *software*. Res je, da so ti "stroji za predstavljanje", kot jih imenuje Monique Linard, nebogljene razmišljanja v primerjavi z navadnimi človeškimi možgani, celo manj razviti.

Vedno seveda lahko ugovarjamo, da so "vstopni" programi v teh računalnikih elementarni in da je treba počakati na napredovanje informatike, umetnih jezikov, prenosa sporočil. To verjetno drži, toda najpomembnejši ugovor se nanaša na sam princip teh inteligenc. V nekaj tezah ga je povzel Hubert L. Dreyfus. Razočaranje nad temi organi "za razmišljanje brez telesa" je posledica dejstva, da delujejo po binarni logiki, ki so jo uveljavili Rusellova in Whiteheadova matematična logika, Turingov stroj, McCulloccov in Pittsov nevronske model, Wienerjeva in von Neumannova kibernetika, Boolejeva algebra, Shannonova informatika.

Toda, ugovarja Dreyfus, človeško mišljenje ne misli binarno. Ne gradi na informacijskih enotah (bitih), ampak na intuitivnih in hipotetičnih konfiguracijah. Sprejema nenatančne in dvoumne podatke, ki jih očitno ne izbira po vnaprej določenem kodu ali zmožnosti branja. Ne zanemari tega, kar je ob strani ali na obrobjih kakih razmer. Ni le osredotočeno, temveč tudi lateralno. Pomembno lahko loči od nepomembnega, ne da bi natančno pregledalo vsa dejstva in ne da bi njihov pomen v zvezi z zaželenim ciljem poskusilo s celo vrsto poskusov in napak. Kot je pokazal Husserl, mišljenje posluša "obzorje", meri na "noem", na tip predmeta, na neke vrste nekonceptualni monogram, ki ga oskrbuje z intuitivnimi konfiguracijami in ki "pred njim" razgrinja polje orientacije in pozornosti, ki je več kot "*frame*" (Minsky). In v tem zunajokviru, ki je bolj shema, mišljenje "z izbiranjem" napreduje proti tistemu, kar išče; se pravi, napreduje z odstranjevanjem in združevanjem dejstev, ki jih potrebuje, vendar brez vnaprej vzpostavljenih meril za določitev tega, kar bi bilo treba izbrati. Ta slika je gotovo zbudila asociacijo na Kantov opis postopka mišljenja, ki ga je imenoval reflektivna sodba: razmišljenje, ki ga ne vodijo pravila določitve podatkov, je pa sposobno na podlagi "refleksivno" pridobljenih rezultatov taka pravila izdelati kasneje.

Opis reflektivnega mišljenja kot nasprotnega določujočemu ne pri Husserlu ne pri Dreyfusu ne skriva tega, kar dolguje zaznavni izkušnji. Tako kot obstaja vidno (ali slišno) polje, obstaja tudi polje razmišljanja; duh se v njem usmerja tako kot oko v čutni razsežnosti. Ta analogija je v Franciji že spodbudila Wallona, pa tudi Merleau-Pontyja. Je "splošno znana". Kljub temu je treba poudariti, da ni zunanja, ampak notranja. Ne opisuje le mišljenja, ki bi bilo v svojih postopkih analogično kakim zaznavnim izkušnjem. Opisuje mišljenje, ki preprosto deluje analogično in ne logično.

Zato imajo postopki tipa: "tako kot..., tako...", ali: "kot če..., potemtakem", ali tudi: "kot p do q , tako r do s ", prednost pred digitalnimi postopki tipa: "če..., potem...", in " p ni ne- p ". Takšne pa so tudi paradokсне operacije, ki sestavljajo izkušnjo telesa, tako imenovanega "lastnega", fenomenološkega telesa v njegovem prostoru-času čutnosti in zaznavnosti. In prav zato bi ga bilo treba vzeti za model pri izdelavi in programiranju umetnih inteligenc, če seveda hočemo, da te ne bodo omejene le na logično mišljenje.

Ta ugovor pojasni, da je mišljenje neločljivo od telesa, ne le zato, ker bi bilo telo njegov nepogrešljivi *hardware*, njegov materialni pogoj obstoja, temveč zato, ker je vsak od njiju analogen drugemu v svojem odnosu do skupnega (čutnega, simboličnega) okolja, saj je ta odnos v obeh primerih analogičen. V tem opisu najdemo močne razloge za zavrnitev hipoteze, ki jo je nekoč postavil Putnam in ki govori o "ločljivosti" načela inteligence, s katero je želel legitimirati podvzetje oblikovanja umetne inteligence.

Ona

V tem je nekaj, kar bi nas, filozofe, lahko zadovoljilo. Ali nas vsaj deloma odrešilo našega nemira. Zaznavno polje je vedno omejeno, toda meje so vedno zunaj pričakovanj. Vidni predmet, ki ponuja očem en obraz, zmeraj prikriva druge. Strm in osredotočen pogled je zmeraj obkrožen z zakrivljenim prostranstvom, v katerem se zalaga nekaj vidnega, ne da bi bilo to pri tem odsotno. Vključujoča disjunkcija. Ne govorim o spominu, ki ga spodbudi najpreprostejši pogled. Z njim sedanji pogled z drugega zornega kota ohranja pogled, ki je nastal trenutek poprej. Sedanji anticipira prejšnjega. Posledica teh sintez so identifikacije predmetov, ki pa so vedno nedokončane in jih bo poznejši pogled lahko vedno izzval, spodbil. V tej izkušnji oko seveda vedno preži za prepoznavanjem, tako kot lahko duh vedno preži za popolnim opisom predmeta, ki ga želi misliti; pri tem pa opazovalec ne more nikoli reči, da predmet popolnoma prepozna, saj je predstavitevno polje vsakič povsem enkratno, videnje, ki zares vidi, pa ne more pozabiti, da je zmeraj še neki ostanek, ki bi ga bilo treba videti, tudi potem, ko je bil predmet že "identificiran". Zaznavna "prepoznavna" nikoli ne zadosti zahtevi logike po popolnem opisu.

Če resno govorimo o analogičnem, imamo v mislih prav to nejasno, negotovo izkušnjo, tokrat v neizčrpnem čutnem, ne pa zgolj način nanašanja podatka na kako vpisno površino, ki mu izvirno ne pripada. Tudi pisava je potopljena v polje stavkov, napreduje z zasnutki, tipa proti temu, kar "hoče povedati", in pri

tem nikoli ne prezre, da ko se za trenutek (ki je lahko vse življenje) ustavi, prekinja svoje raziskovanje, in da je zunaj določenega zapisa še neskončno besed, stavkov in latentnih pomenov, morda neizpolnjenih, in prav toliko stvari, "ki jih je treba povedati", kot na začetku. Resnična "analogija" zahteva, da mora biti stroj za razmišljanje ali predstavljanje v središču lastnih "podatkov", tako *kot* je oko v vidnem ali pisava v jeziku (v širšem smislu). Ne zadošča, da ti stroji ustrezno simulirajo rezultate videnja ali pisave. Gre za (v francoščini je na voljo prikupen in ustrezen izraz "*donner du corps*") "utelešenje" umetne misli, ki so je stroji sposobni. Če hočemo, da bo misel, ki naj preživi sončno eksplozijo, kaj več kot bedno binarizirano okostje tega, kar je bila prej, bo treba to hkrati "naravno" in umetno telo odnesti daleč proč od Zemlje, preden bo uničena.

Zato imamo dejansko kar nekaj razlogov, da nad tehnološko neznanostjo ne obupamo. Ali je takšen "program" uresničljiv, ne vem. Ali je sploh konsistentna namera, da vnesemo v program izkušnjo, ki se upira, če že ne programiranju, pa vsaj programu, na primer pogled slikarja ali pisavo? Poskusite. Konec koncev je ta problem žgoč za vas, saj gre za težave, ki jih imajo vaši stroji z razumevanjem vsakdanjega jezika. Težave, na katere naletite zlasti, ko gre za interakcijo med terminalom in njegovim uporabnikom. Ta interakcija je stik vaše umetne inteligence z naivno inteligenco, ki jo vsebujejo tako imenovani "naravni" jeziki, v katere je potopljena.

Vznemirja pa me še nekaj drugega. Je sploh drugo? Obstaja medsebojna povezanost mišljenja in trpljenja. Te besede, ti stavki v obliki zapisa, ti odtenki in ti latentni zvoki nastajajoče slikarije in glasbe se nam, kot pravite, hkrati ponujajo in izmikajo. Ker so pač starejši od sedanje namere, preobremenjeni z uporabami, se pravi povezani z drugimi besedami, stavki, odtenki, zvoki, nam tudi zapisani, na papirju ali platnu, "govorijo" nekaj drugega od tega, kar smo "hoteli reči". S tem pa ustvarjajo natančno tisto polje, "svet", "vrlji" človeški svet, o katerem ste govorili, ki pa je predvsem nepresojnost ozadja obzorja, ki ga je treba izzvati. Kadar se zdi, da opisujemo misel s pomočjo izbora podatkov in njihove členitve, zamolčimo resnico: podatki niso dani, ampak podajljivi (*les données ne sont pas données, mais donnables*), in selekcija ni izbira. Misliti, kot pišemo ali slikamo, skoraj ne pomeni drugega kot dopustiti podajljivo. Ko smo lani o teh vprašanih razpravljali v Siegnu, je bila poudarjena nekakšna praznina, ki jo mora v svojem telesu in duhu doseči japonski umetnik, vojščak, ko kaligrafira, igravec, ko igra, neke vrste suspenz navadnih namer duha, ki so povezane s *habitusi*, s telesnimi držami. Za to ceno, trdita Glenn in Andreas - in vi mislite, da bom dodal še Dôgena, Diderota in Kleista - bo čopič srečal oblike, kot "je treba", na ta način bosta odrski glas in kretnja doseгла "pravi" zven in videz. Ta umestitev v

praznino, ta evakuacija, povsem nasprotna identifikacijski, selektivni, osvajalski dejavnosti, pa ni možna brez trpljenja. Ne bi rekel, da se milina, o kateri je govoril Kleist, milina poteze, zvena, zvoka, zasluži, to bi bilo domišljavo, se pa prikljiče. Duha in telo je treba izprazniti, da bi se ju lahko dotaknila. To pa ni mogoče brez trpljenja. Izgubimo užitek pridobljenega.

Kot ste opazili, je tudi tu treba izhajati iz telesne izkušnje in se zateči k zgledom telesne askeze, da bi sebi in drugim lahko pojasnili to vrsto očiščenja (*mise à blanc*), ki ga duh potrebuje za mišljenje. To seveda nima nič opraviti s "tabulo raso", s katero je Descartes spoznavnemu mišljenju (zaman) skušal vzpostaviti ničelno izhodišče, ki, paradokсно, ne more biti drugega kot ponovno začenjanje od nič. V tem, kar imenujemo misliti, duha ne "usmerjamo", ampak ga začasno ustavimo. Ne damo mu pravil, učimo ga sprejemati. Prostora ne čistimo, da bi gradili bolj jasno, le nekoliko razpremo jaso, kamor bo lahko vstopila poltema skoraj danega in spremenila njen obris. Primer takega dela je *mutatis mutandis* v Freudovem *Durcharbeitung*. Tu je povsem jasno, in pri tem ne vztrajam, s kakšno bolečino je poplačano mišljenje na delu. To mišljenje nima veliko skupnega z urejenim spletom simbolov. Toda ko splet išče in se nadeja svojega pravila, je lahko tesno povezan z mišljenjem.

Bolečina razmišljanja ni simptom, ki bi se od drugod prihajal vpisovat v duha, namesto v svoje resnično mesto. Je sama misel, ki se odloči za neodločljivo, za potrpežljivost, in hoče ne hoteti, hoče natanko ne hoteti reči na mestu tega, kar *nalaga* označeno. Globok poklon tej *nalogi*, ki še ni imenovana. Morda ta naloga ni dolg, morda je le način, da *pride* to, kar še ni, beseda, stavek, barva. Trpljenje mišljenja je tako trpljenje časa, dogodka. Naj skrajšam: bodo vaši stroji za predstavljanje, za razmišljanje, trpeli? Kaj je lahko zanje prihodnost, ko so le spomin? Rekli boste, da to ni pomembno, če jim le uspe "realizirati" paradoksen odnos s tako imenovanimi "podatki", ki so le pravkar opisani podajljivi kvazipodatki. V to prav nič ne verjamem.

Če resnično mišljenje zaznamuje trpljenje, je to zato, ker razmišljamo v že mišljenem, v vpisanem, in ker ga je težko držati ob strani ali ga povzeti drugače, da pride to, kar še ni bilo mišljeno, in se vpiše to, kar bi se moralo. Ne govorim le o besedah, ki manjkajo sredi izobilja besed na voljo, temveč o načinih njihovega združevanja, ki bi jih bilo treba sprejeti ne glede na artikulacije, ki nam jih navdihujejo logika, skladnja naših jezikov, iz branj povzete fraze. (Seppu, ki se je čudil, da po mojem mnenju vsaka misel zahteva in povzroči vpis, pravim: Razmišljamo sredi sveta že izvršenih vpisov, če hočete, jim recimo kultura. In če razmišljamo, razmišljamo zato, ker je v tej polnosti vendarle neki manko, ki mu je treba narediti prostor s čiščenjem, ki omogoča prihod nečesa drugega, kar je treba še

domisliti. Toda tudi to lahko "pride" le kot že vpisano.) Nemišljeno boli, ker se v že mišljenem počutimo dobro. In mišljenje, ki sprejema to bolečino, je hkrati, grobo rečeno, prizadevanje, da bi z njo opravili. Upanje je to, kar žene vsako pisanje (slikanje itd.), upanje, da bo na koncu bolje. Ker pa konca ni, je upanje iluzorno. No, vašim strojem bi nemišljeno moralo prizadejati bolečino, nevpisano, ki ga je treba še vpisati, bi moralo zaboleti njihov spomin, razumete? Zakaj bi se sicer sploh lotili razmišljanja? Potrebujemo stroje, ki bodo trpeli zaradi prenatrpanosti svojega spomina. (Toda v tehnologističnem megapolisu trpljenje ni pretirano ugledno. Predvsem ne trpljenje razmišljanja. Niti smešno ni več, ničesar več ne pove. Kadar ni sredi dela, je duh v "ludizmu".)

Končno, človeško telo je spolno. Dobro vemo, da je ta razlika, razlika med spoloma, paradigma za nepopolnost, in to ne le teles, temveč tudi duha. Gotovo drži, da je v ženskah nekaj moškega in nekaj ženskega v moških. Kako bi si sicer en spol sploh izoblikoval idejo o drugem in čustvo, ki izvira iz tega, kar mu manjka? Manjka, ker je tu, v telesni in duševni intimi, je pa kot čuvaj, opreza ob strani, v ukrivljenem pogledu, na obzorju. Neulovljivo. Spet transcendenca v imanenci. Predstava o spolu, ki vlada v sodobni družbi, sili k zbrisu te razpoke in uničenju te transcendence, k preseганju neoblasti. Domnevni partnerji sklenejo pogodbo o skupnem "uživanju", ki je razpolaganje-užitek te spolne razlike. V asociaciji po pogodbi ne bo trpel ne eden ne drugi, ob prvem znaku manka zaradi pomanjkanja ali ne, zaradi njenega razžariščenja, nenadzora ali transcendence pa se zveza pretrga, beseda je še vedno premočna, zveza pade. In če moda občasno zahteva ponovno postavitev "ljubezni" na ugodno mesto v magazinu za obtok predmetov, gre spet za spolno razmerje "*haut de gamme*", namenjeno vrhovom *star systema*, ki je predstavljeno kot poželenja vredna izjema. V tej naravnosti vidim znak, da tehnoznanost privaja misel na zanemarjanje nesoglasja, ki ga nosi v sebi.

Ne vem, ali je spolna razlika ontološka diferenca. Kako bi *lahko vede!* Moj skromni fenomenološki opis je še vse preveč neboljten. Spolna razlika ni povezana le s telesom, ki občuti svojo nepopolnost, temveč tudi z nezavednim telesom ali z nezavednim kot telesom. Se pravi ločenim od misli, celo od analogične. Ta razlika je po hipotezi zunaj nadzora. Ker svoje učinke vpisuje - kot je to pokazal Freud z opisovanjem naknadnega -, ne da bi bila inskripcija memorizirana v obliki spomina, je morda res narobe in je ona ta, ki skrajja razporeja polje zaznav in mišljenja v skladu s pričakovanjem in izmikanjem, o katerih sem govoril. Ona je tista, ki zaznamuje trpljenje v zaznavanju in zasnavljanju, trpljenje, ki ga prinaša nezmožnost poenotenja in popolne določitve kakega predmeta, to se zdi zelo verjetno.

Kar bi bilo brez spolne razlike nevtalna prostorsko-časovna izkušnja zaznav in misli, izkušnja, v kateri ne bi bilo tega nesrečnega občutka nepopolnosti in bi omogočala preprosto, kognitivno čisto estetiko, je zdaj polno trpljenja zapustitve, saj prinaša zahtevo, to, kar ni vsebovano v nobenem polju vidnega ali mišljenja. Sposobnost transcendiranja podatka, vstavljenega v imanenco, o kateri govorite, si zagotovo priskrbi sredstva v rekurzivnosti človeške govorice, toda sposobnost ni le možnost, je tudi sila, in ta sila je želja.

Inteligenca, ki jo pripravljate, da bi preživela sončno eksplozijo, bo torej morala to silo odnesti s seboj na svoje medzvezdno potovanje. Naj se vaši miselni stroji ne napajajo le s sevanji, ampak z nepoboljšljivim nesoglasjem med spoloma.

In tu se je treba spet dotakniti vprašanja kompleksnosti. Strinjam se s fizikalno mislijo, da proces negativne entropije ali kompleksifikacije, ki zdaj na zemeljskem površju privzema aspekt tehnostanstvenega razvoja, teče, odkar obstaja Zemlja. Strinjam se, da človeško ni in nikoli ni bilo njegovo gonilo, pač pa le njegov učinek, nosilec, nadaljevalec. Strinjam se, da bo breztelesna inteligenca, za katero si vsi prizadevajo, omogočila sprejetje izziva, nasprotnega procesu kompleksifikacije, ki sestoji iz entropičnega pretresa in ga iz tega zornega kota predstavlja bližajoča se sončna eksplozija. In da se bo z vesoljskim izgnanstvom te inteligence izredno kompleksen prostor, ognjišče negativne entropije, po vsej verjetnosti izognil usodi, ki po drugem Carnotovem načelu čaka vse izolirane sisteme. Prav zato, ker se ta inteligenca ne bo pustila osamiti v svoji zemeljsko-sončni usodi. Z vsem tem strinjanjem priznavam, da tehnostanstnosti ne žene človeška želja po spoznavanju in spreminjanju stvarnosti, ampak neke vesoljske okoliščine. Toda: kompleksnost te inteligence presega inteligenco najbolj sofisticiranih logičnih sistemov, drugačne narave je. Kot materialna celota je človeško telo v nadlego ločljivosti te inteligence, njenemu izgnanstvu in torej tudi njenemu preživetju. Toda fenomenološko, umrljivo, zaznavajoče telo je hkrati tudi edini analogon, ki je na voljo za razmišljanje o določeni kompleksnosti mišljenja.

Mišljenje v izobilju posega po analogijah, "preden" svojo operativnost vzpostavi v paradigmah: seveda isto počne tudi, ko znanstveno odkriva. Moč analogiziranja se po drugi strani lahko vrne k urjenju na podlagi spontane analogičnosti zaznavajočega telesa, ki vzgoji Cezannovo oko, Debussyjevo uho, da zasliši in vidi podarljivo, odtenke, zvoke, tudi kulturno "nepotrebne" za preživetje.

Toda, še enkrat, ta sposobnost analogiziranja, ki je na voljo telesu in mišljenju, analogično enemu do drugega, in si jo izmenjujeta v umetnosti izumljanja, je malo v primerjavi z nepopravljivo transcendenco, ki jo je v telo vpisala spolna

razlika. Ostanku, ki ga pušča ta razlika, pa ne račun in celo analogija ne prideta do konca. Neprestano sili k razmišljanju in se ne pusti misliti. Misel ni ločljiva od fenomenološkega telesa. Toda spolno telo je ločeno od mišljenja in ga žene. V tej razliki bi morda radi videli prvotno eksplozijo, izziv, nasproten misli, primerljiv s sončno katastrofo. Toda to ne drži, saj hranjena v skrivnostih teles in mišljenj neskončno sili k razmišljanju. Uničuje le Eno. Na to kompleksnost, na neubranljivost te ločitve, nanjo bi morali pripraviti posončno misel. Kajti če se primeri nasprotno, bo to, kar bo krmililo vesoljski Exodus, vendarle entropija.

Prevedla Tanja Lesničar-Pučko